

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 84 (2024) 3, 607—618

Besedilo prejeto/Received:09/2024; sprejeto/Accepted:12/2024

UDK/UDC: 82-141:27-34

DOI: 10.34291/BV2024/03/Pobezin

© 2024 Pobežin, CC BY 4.0

Gregor Pobežin

Vzorci kljubovanja in čustvovanja v Prudencijevem *Mučeniškem vencu*

Patterns of Spite and Emotion in Prudentius' Peristephanon

Povzetek: Besedilo obravnava nekaj spevov Prudencijeve zbirke pesnitev *Mučeniški venec* (*Peristephanon*), pri čemer se osredotoča na nekatere vzorce, ki se konsistentno pojavijo v vsaki od posameznih pesnitev. Mučeniški venec je namreč kombinacija poganskih pesniških metrumov in krščanske vsebine, ki je nagovarjala zelo specifično občinstvo postkonstantinskega obdobja, torej v času, ko je začel spomin na preganjanje kristjanov v Dioklecijanovem obdobju bledeti. Grozljivi prizori krvavega mučenja in herojsko vzneseno, malodane radostno trpljenje Kristusovih vojakov – pričevalcev njegovih muk – so bili bralcem pred oči postavljeni v dodelanih, pisanih pesniških merah, ki jih je razvilo pogansko pesništvo, kar ima v tem kontekstu prav posebno sporočilno vrednost, odpira pa tudi vprašanje namena in učinka. Posamezne himne so oblikovane po predvidljivem vsebinskem vzorcu, ki deluje retorično, obenem pa znotraj posameznih faz posameznih pasijonov naletimo še na številna druga vsebinska ujemanja oziroma vzorce.

Ključne besede: Prudencij, *Mučeniški venec*, trpljenje mučencev, vzorci čustvovanja

Abstract: This paper examines a handful of poems from Prudentius' poetic collection *Peristephanon* ("Crown of Martyrs"), with a particular focus on recurring patterns that are consistently present across the individual poems. The *Peristephanon* is a combination of pagan poetic metres and Christian content, addressing a very specific audience in the post-Constantinian period, at a time when the memory of the persecution of Christians under Diocletian was beginning to fade. The horrific scenes of bloody torture and the heroically exhilarating, almost joyful suffering of Christ's soldiers – witnesses to his torment – were brought before the eyes of the readers in the elaborate, colourful poetic meters developed by pagan poetry, which has a special communicative value, but it also raises the question of purpose and effect. The individual hymns follow a predictable thematic pattern that invokes a rhetorical impression, but within the individual phases of the Passions we also encounter a number of other thematic correspondences or patterns.

Keywords: Prudentius, *Peristephanon*, the passion of martyrs, emotional patterns

In loco prologi

»Pridi, no, rabelj, sekaj in žgi!
 Ude te moje iz gline scefraj!
 Zlahka potolčeš to krhko reč!
 Tistega, kar je v meni – duha,
 tega pa muka ne pokonča!

/.../

Glej, kako rada, o, moj Gospod,
 štejem vse te vbode!
 Rane oznanjajo Kristusa zmage,
 rdeče preleti škrlat krvi
 prav tako sveto ime govori!«
 (Prud. Pe. 3,91–95; 136–140)¹

Besede zgornjega citata je krščanski pesnik Prudencij (*Aurelius Prudentius Clemens*)² položil v usta protagonistki tretje himne iz zbirke *Mučeniški venec* (*Peristephanon*); v smrtnih mukah jih junaško skandira Evlalija (Butler 1990, 4:530–531), deklica in mučenka iz Emerite (danes Merida v Španiji),³ katere mučeniška smrt je dobro dokumentirana prav po Prudencijevi zaslugi.⁴ Kratek povzetek zgodbe naj nadomesti uvod v pričujočo razpravo,⁵ obenem pa nam bo služil tudi kot prva provizorična ilustracija vzorcev, ki se jim razprava posveča.

¹ *ergo age, tortor, adure, seca,
 divide membra coacta luto.
 Solvere rem fragilem facile est:
 non penetrabitur interior
 exagitante dolore animus.
 /.../
 scribens ecce mihi, Domine,
 quam iuvat hos apices legere
 qui tua, Christe, tropaea notant!
 nomen et ipsa sacrum loquitur
 purpura sanguinis elicit.*

Vsi prevodi so delo avtorja (nekaj delov Prudencijevih pesnitev je sicer izšlo tudi v izdaji zgodnjekrščanske latinske poezije [Špelič 1997]). Za bralce, ki ne razumejo latinsko in niso večji latinske metrike, poskuša razprava ponuditi metrične prevode, kjer je to smiselno; Evlalijina himna, denimo, je sestavljena v brahikatalektičnem daktilskem dimetru, čemur se skuša prevod približati (čeprav s tem tvega nekaj okornosti), da bralec dobi vsaj vtis, kaj zamuja v izvirniku.

² Za nekaj biografskih notic (in zelo obsežen seznam literature) gl. von Albrecht 1997, 1076–1085; sumarno Conte 2010, 710–715; razmeroma poglobljena biografija s historičnim in geografskim kontekstom Hershkowitz 2017, 7–17; izčrpna študija v Palmer 1989, 6–31.

³ Gl. Haliczzer 2002, 236 za legendo o sv. Evlaliji iz Barcelone kot amalgamu zgodbe o Evlaliji iz Emerite in lokalnih kultov.

⁴ Evlalijin pasijon iz ok. 880 je morda nastajal tudi po navdihu iz Prudencija (Berger 2004, 66).

⁵ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega projekta J6-50212 „Moč čustev in status ženskih likov v različnih literarnih žanrih Stare zaveze“ in raziskovalnega programa P6-0440 „(Nova) Kulturna zgodovina intelektualne dediščine: Slovenski historični prostor v evropskem kontekstu“, ki ga izvaja Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, financira pa ju Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Dvanajstletna deviška heroina Evlalija, ki se je odrekla radostim posvetnega življenja (*Pe. 3, 18–20: nec sua membra dicata toro / ipsa crepundia reppulerat / ludere nescia pusiola*),⁶ se v neznačilno odrasli drži (23–25: *ore severa, modesta gradu / moribus et nimium teneris / canitiem meditata senum*) hoté odloči za mučeništvo v trenutku zaostrenega preganjanja kristjanov (26–29: *ast ubi se furiata luis / excitat in famulos domini / christicolasque cruenta iubet / tura cremare ...*).⁷ Mati jo želi v starševski skrbi (*pia cura parentis*) zaščititi pred lastnim junaštvom in jo skrije na podeželje, od koder Evlalija pobegne in se poda na nevarno pot (*per inuia carpit iter*). V gluhi noči ji pomaga zbor angelov in vodi jo luč (49–50: *licet horrida nox sileat / lucis habet tamen illa ducem*). V mestu se odkrito zoperstavi oblastem (64–65: *tribunal adit / fascibus adstat et in mediis / uociferans*) in se javno odreče čaščenju poganskih bogov, javno poniža celo samega cesarja Maksimijana (74–77: *idola protero sub pedibus / ... / Isis, Apollo, Venus nihil est / Maximianus et ipse nihil*). Junaško izziva predstavnike oblasti, naj jo le mučijo (*ergo age, tortor, adure, seca*); pretorju, ki jo obsodi na mučenje, a jo vseeno skuša pregovoriti, naj raje izbere življenje (101–103: *quam cuperem tamen ante necem / si potis est, reuocare tuam / ... nequitiam!*) – v svoji argumentaciji celo relativizira pomen žrtvovanja poganskim bogovom (122–123: *si modicum salis eminulis / turis et exiguum digitis / tangere ... uelis*) – pljune v obraz in potepta malike ter zbrca kadilnico. Rablja jo mučita, deklica pa vneseno »šteje prizadejane rane« (*quam iuvat hos apices legere*). Končno mučitelji njeno razmesarjeno telo še zažgejo (146–150: *ultima carnificina dehinc / ... / flamma sed undique lampadibus / in latera stomachumque furit*), a celo zdaj devica ne izgubi dostojanstva: lasje zakriva jo njen sram, medtem ko sama željno »srka plamene grmade« v želji po hitri smrti (159–160: *virgo citum cupiens obitum / adpetit et bibit ore rogu*). Ko njena duša zapusti telo, iz njenih ust vzleti bela golobica, telo pa ji prekrije sneg; ob prizoru se zgrozita celo rabelj in liktor, ki pobegneta pred grozo lastnih dejanj (171–175: *vidit et ipse satelles auem / feminae ab ore meare palam / ... sua gesta fugit / lictor et ipse fugit pavidus*).

1. Vzorci

Prudencijev Mučeniški venec je mučno branje: plastično in podrobno opisani prizori nebrzdanega nasilja⁸ v očeh čustveno otopelega, vsega hudega vajenega sodobnega bralca morda res dosežejo že skoraj komični učinek (Conte 2010, 712; Tsartsidis 2020, 1036), vendar v resnici ostajajo povsem znotraj antičnih in po-

⁶ Temeljni pristop k preučevani materiji je analiza besedila Prudencijevih himn v izvirniku (vsa sklicevanja na izvirno besedilo so iz Prudentius 1953). Kjer kontekst to posebej zahteva, so daljši odlomki prevedeni (načeloma v nevezani formi), citati v izvirniku so v opombah pod črto; drugod so v oklepajih zgolj krajši odlomki besedil v izvirniku, ki služijo za ilustracijo glavnega besedila. Številka himne je označena le ob prvem citatu, pri vseh nadaljnjih pa zgolj št. verza.

⁷ Tj. po sprejetju Dioklecijanovih ediktov v letih 303 in 304.

⁸ Le ena (zelo kratka – šteje komaj devet distihov) himna po vsebini izstopa, in sicer hvalnica krstilnici v Kalagurisu, ki jo vsebinsko uvaja pasijon sv. Kvirina.

znoantičnih literarnih konvencij (Riess 2016, 1–16; Ross 1995, 326; Witzke 2016; Dimundo 2018; Kyle 2001). Kot literarni dokument je Mučeniški venec sicer zgovoren primer žanrske zmesi oblike in vsebine (Tsartsidis 2020, 1035; Witke 1968, 524–525): združuje pesniške mere in forme, ki jih je razvilo pogansko pesništvo (Pucci 1991; Döpp 1988),⁹ a jih uporablja za izrazito krščansko motiviko. Razlog je bil med drugim morebiti res ta, da je bilo treba v postkonstantinskem ideološkem okolju, v katerem je pričel spomin na preganjanje kristjanov v Dioklecijanovem obdobju že bledeti,¹⁰ oblikovati nov koncept mučeništva, ki se je povsem razlikoval od manj dramatičnih tradicij drugega stoletja (Raby 1953, 51), predvsem pa koncept literature, ki je lahko znova pritegnil literarno razvajeno občinstvo (Palmer 1989, 227).

K učinkom posameznih himn – kakor tudi celote – Mučeniškega venca se bomo vrnili v zaključku, kjer jih bomo predvsem skušali povezati s strnjenimi opažanji o vzorcih, ki jih pesnitve izkazujejo vsaka zase kakor tudi na ravni celotne zbirke, začeni s njihovo zgradbo. Skoraj vsaka himna namreč sledi dokaj predvidljivemu vzorcu, ki morda najjasneje odstira nekaj osebnega iz pesnikovega življenja (Cunningham 1971): zdi se, da se vsaj v formalnem pogledu ni mogel povsem odtrgati od svoje govorniške preteklosti. Skušajmo zato ujeti zgradbo posameznih himn v shemo retorične terminologije, tudi če s tem tvegamo nekaj anti-poetične banalizacije. S pomočjo retoričnega aparata lahko zgradbo himn skiciramo kot trifazne pripovedi: *prooemium* – *tractatio* – *conclusio*; vsakega od teh delov lahko razdelimo še na posamezne sekcije, ki se po zgradbi (z nekaj izjemami) od himne do himne ujemajo. V primeru Evlalijine himne predlagajmo grobo delitev na naslednje dele: *prooemium* v. 1–25 (*germine nobilis Eulalia /.../ canitiem meditata senum*); *tractatio* v. 26–180 (*ast ubi se furiata luis /.../ pallioli vice linteoli*); *conclusio* v. 181–215 (*cedat amor lacrimantum hominum /.../ carmine propitiata fovet*).

Znotraj *tractatio* si sledijo – ne nujno po istem vrstnem redu in kakopak ne vedno v enakem obsegu – posamezni vsebinski odseki, ki se skozi vso zbirko ponavljajo dovolj vztrajno, da jih lahko razumemo kot vzorec na ravni organizacije besedila:

	<i>iniuria – lex atrox</i>
	<i>spiritus sacer – ingenium ferox</i>
<i>tractatio</i>	<i>forum – carcer</i>
	<i>mille poenae</i>
	<i>(conversio)</i>
	<i>mors lucrum</i>

⁹ Za vpliv rimske pesniške tradicije v drugih delih gl. npr. Hozeski 1982, 13.

¹⁰ Vendar pa se vsi pasijoni ne navezujejo na preganjanje kristjanov v Dioklecijanovem obdobju; razen pasijona sv. Petra in Pavla (*Pe*. 12) se nanašajo tudi na starejše pojave preganjanja. Sv. Lovrenc (*Pe*. 2) je svoje mučeništvo doživel l. 258 v času preganjanja cesarja Valerijana (vladal 253–256), prav tako Fruktuoz (*Pe*. 6) in sv. Ciprijan (*Pe*. 13); sv. Hipolit (*Pe*. 11) je umrl mučeniške smrti l. 235, torej v obdobju severskega preganjanja kristjanov. Sv. Neža je bila morda žrtev preganjanja l. 304, vendar je možen tudi zgodnejši datum (Schlosser 2001, 24).

V Evlalijini himni *topos de iniuria* uvede kitica o preganjanju kristjanov (*furiata luis*), ki se nanaša na konkreten cesarski edikt obveznega žrtvovanja poganskim bogovom (Barnes 1981, 18–27; de Sainte Croix 1954):

prav ko začel je divjati pogrom
proti Gospodovim slugam, ko nov
zakon prišel je, da mora vsak
človek krščanski kadila in drob
žgati bogovom pogubnim v čast ...

(Pe. 26–27)¹¹

V večini drugih himn¹² imamo podobno situacijo: v himni za Emeterija in Heli-donija iz Kalagurisa (Pe. 1) najdemo *topos de iniuria* v kitici 40–42, ki jo uvede fraza *atrox ductor*: »nekako tedaj je potomcem Izraela nečloveški / vladar sveta zaukazal stopiti do žrtvenika, / se klanjati črnim malikom in zapustiti Kristusa /.../ (Pe. 1, 40–41: *Forte tunc atrox secundos Istrahelis posteros / ductor aulae mundi-alis ire ad aram iusserat, / idolis litare nigris, esse Christi defugas ...*); podobno v pasijonu za sv. Vincencija v šesti kitici: »Vrhovni kralj, vladar vsega / ki z žezlom v roki svet ravna, / odločil je, da vsem bo vzor / poslej bogov nekdanjih zbor« (Pe. 5, 21–24: »*Rex*«, *inquit, »orbis maximus,*« / *qui scepra gestat publica, / servire sanxit omnia / priscis deorum cultibus*); v pasijonu za sv. Kasijana (Pe. 9)¹³ v verzih 29–30: »glej, kako hudi so časi napočili vernemu ljudstvu, ki hoče biti vdano Kri-stusovi slavi« (*ecce fidem quatiens tempestas saeva premebat / plebem dicatam christianae gloriae*).

V primeru himn, ki se jim v nadaljevanju posvečamo nekoliko bolj podrobno, se po uvodnem toposu *de iniuria* razvije vzorec svetničinega oziroma svetnikovega junaškega kljubovanja, ki ima (nehote?) še pogosto prisoten aspekt zmedene-ga, oportunističnega odziva predstavnikov uradne oblasti, ki (le na prvi pogled!) deluje kakor racionalna kritika te junaške države (Malamud 1989). V Evlalijini himni pretor tako rekoč v hipu revidira svoj edikt (Pe. 3, 97–98: *rape praecipitem, / lictor, et obrue suppliciis*):

¹¹ *ast ubi se furiata luis
excitat in famulos domini
christicolasque cruenta iubet
tura cremare, iecur pecudis
mortiferis adolere deis*

¹² Vendar je, denimo, himna št. 4 za osemnajst mučencev iz Cezaravguste močno drugačna: vzorcev, o katerih govorimo v pričujočem besedilu, v tej himni ni, se pa osredotoča na prostor in z njim povezano liturgijo.

¹³ V himni za svetega Kvirina (Pe. 7), ki je bil prav tako žrtev preganjanja na podlagi Dioklecijanovih ediktov, ta vzorec deloma odpove – tudi sicer je himna v marsičem posebna tako po zgradbi kakor po izbiri obravnavane teme –, vendar je aluzija na krutost vladajočih jasno razvita v drugi kitici (Pe. 7, 6–8: *Hic sub Galerio duce, / qui tunc Illyricos sinus / urgebat dicionibus ...* – »pod cesarjem Galerijem, ki je tedaj obale Ilirika močil s svojimi razglasi ...«).

Oh, pa kako si želim, da vendár,
preden umreš, si premisliš in to
svojo predrznost popraviš, dekle!
Glej vse veselje, ki mečeš ga proč,
kaj bi prinesel ti zakonski stan!

(Pe. 3, 101–105)¹⁴

In tako naprej skozi ves dolgi odlomek 3, 101–125. Čeprav ni brez zgodovinske podlage (Barnes 1981, 24; Pobežin 2016), ta navidezna *clementia*,¹⁵ ki v več himnah deluje kot neekspliciran dvom v lastno pogansko-rimsko identiteto (Potter 2015, 41), deluje kot literarna hiperbola, ki razgalja ustrezno protislovje: še tako blag (poganski) sodnik nazadnje žrtvi predpiše mučenje in smrtne muke.

Javno izkazanemu uporju proti *iniuria* – *lex atrox* – *topos* smo za rabo analize poimenovali *spiritus sacer* / *ingenium ferox* –, sledi v večini himn izpričan »uraden« postopek, med katerim pride do dokaj tipične izmenjave: na eni strani (junaško) mučeniško kljubovanje, na drugi pa pravni formalizem rimskega dostojanstvenika, ki pre-raste, ko ga mučenec razkrinka kot oportunist, v tiranstvo in mučenje. Razvije se, kakor smo že omenili, vzorec: bodočega mučenca privedejo pred dostojanstvenika z zahtevo, da spoštuje poganske postave, čemur se mučenec upre, da ga naposled mučijo do smrti. Rimski dostojanstvenik je pogosto deležen skoraj identične karakterizacije, ki namiguje na podivjano, skoraj zmešano (*turbidus*) naravo: Fruktuoza odvedejo pred »okrutnega, divjega, prevzetnega, prostaškega« (Pe. 6, 35: *atrox turbidus insolens profanus*) sodnika, ki vztraja pri spoštovanju »demonjskih žrtvenikov« (*aras daemonicas coli iubebat*); Lovrencu grozi »prefekt /.../ divjega pogleda« (2, 82–84: *praefectus horrescit stupens, conversus in Laurentium oculisque turbatis minax*); ob Evlalijinih besedah pretor »pobesni« (Pe. 3, 96–97: *talibus excitus in furias / praetor ...*). In tako naprej. Mučenec se ves čas junško drži in celoten proces spremeni v epski spopad, iz katerega v smrti izide kot zmagovalec. Njegov ali njen upor je ves čas dosleden in neomajen, povsem samozavesten, v trenutkih najhujših muk pa postane že malodane sarkastičen: Evlalijin nagovor rablju, naj jo le muči, saj »zlahka potolčeš to krhko reč« (Pe. 3, 93: *solvere rem fragilem facile est*), ima vedenjske vzporednice v drugih primerih, morda najslavneje v besedah sv. Lovrenca, ki je kakor za šalo (*ludibundus*) izrekel, ko je smrtne muke trpel na žerjavici, besede:

Obrni vendar mi telo:
na tej sem strani ves pečen.
Poskusi in presodi, kaj
opraviš je tvoj bog Vulkan.
(Pe. 2, 401–404)¹⁶

¹⁴ *Quam cuperem tamen ante necem,
si potis est, reuocare tuam,
torva puellula, nequitiam!
respice, gaudia quanta metas,
quae tibi fert genialis honor!*

¹⁵ Prim. Pe. 2, 63: *blande et quiete efflagito*; v primeru sv. Kvirina gl. njegov pasijon pri Ruinaru 1713, 499.

¹⁶ *Conuerte partem corporis*

Čeprav ponižan in izmučen, mučenec ni premagan: ravno nasprotno, njegova ali njena čustvena zbranost je v posmeh prefektovi zmedenosti in razburjenju.

Šele po strahotnem mučenju sledi odrešilna smrt – *mors lucrum* –, katere del je zadnji akt kljubovanja, ki je obenem kristomorfni čudež in kot tak pogoj za zadnji topos *de conversione*. Lovrenc v zadnjih trenutkih pred smrtjo »izdahne« (*congemesce*) molitev za »Romulovo mesto«; Evlalija »z veseljem šteje številne vbode« (*quam iuvat hos apices legere*); Vincencij, ki je deležen podobnih muk kot Evlalija – telo mu trgajo z jeklenimi kavlji –, se mučiteljem smeje v obraz (*Pe. 5, 117: ridebat haec miles dei*), ker pri delu niso dovolj temeljiti; Kvirin, ki mu okrog vratu privežejo mlinski kamen, noče in noče potoniti, voda si ga ne drzne vzeti (*7, 48–50: nec substrata profunditas / saxoque et laqueo et viro / audet sponte dehisce*); Roman, ki mu po dolgem mučenju (tudi sicer je himna s 1140 verzi najdaljša) nazadnje odrežejo še jezik, junaštvo izpriča s sposobnostjo, da kljub krvavemu aktu mučenja, ki ga obsodi na tišino, še vedno na dolgo in široko govori (*10, 561: martyr fluentem fatur inter sanguinem*) proti poganskim liturgijam.

V nekaterih himnah pa naletimo še na en vzorčno prisoten, bolj ali manj eksplicitno izražen antitetični motiv, in sicer *teme* in *luči*, ki poleg že omenjenih stilističnih aluzij na poganske pesnike morda najjasneje deluje kot biblični hipertekst.¹⁷ Če se smemo vnovič vrniti k Evlalijini himni, najdemo ta motiv razvezan znotraj *tractatio* v ,podpoglavju' *spiritus sacer* v kiticah od 41. do 60. verza, v katerih je motiv teme podkrepljen še z bibličnim momentom potovanja po negotovih brezpotjih (*iter per invia*):

Ona pa niti hip za ne strpi,
njej omahljivost je zoprna reč.
Kradoma noč izkoristi za beg,
čvrsti begunka odklene zapah,
že se poda na osamljeno pot.

Stopa in vsak je korak krvaveč,
trnovi grmi ji križajo pot,
toda varuje jo angelski zbor;
resda je gluha in temna noč,
njej pa je vendar svetloba vodnik.

Tudi očake vodila je luč.
Pot jim je kazal žarek svetál,
prav kakor bakla bleščeča je noč
mračno razparal, pokazal jim, kod,
ko skoz puščavo so merili pot.

*satis crematam iugiter
et fac periculum, quid tuus
Vulcanus ardens egerit.*

¹⁷ Himne je seveda mogoče ali predvsem *treba* brati v različnih kontekstih; če odmislimo neposredni pesniški učinek, jih lahko najprej razumemo kot dokument duhovne podobe poznega 4. oziroma zgodnjega 5. stoletja (Roberts 1993, 5), obenem pa tudi kot zgodovinsko pričevanje.

Prav tako deklica vestna je pot
 merila v noči, a zanjo je dan
 svetil, da ne bi udúšil je mrak,
 vtem ko iz Egipta jo vodil je beg,
 z njim si utrla med zvezde je pot.
 (Pe. 3, 41–60)¹⁸

Motiv teme in luči, v katerem v Evlalijinem primeru odmeva svetopisemska epizoda iz druge Mojzesove knjige,¹⁹ najdemo v Lovrenčevem primeru napol ekspliciran v verzih 361–380: »njemu je obraz žarel od dostojanstva /.../ a slepota nevernikov – noč jim zakriva pod črno tuniko obraz – jim ne dovoli videti te svetlobe« (*illi os decore splenduit /.../ ast inpiorum caecitas, / os oblitum noctis situ / nigrante sub velamine / obducta clarum non videt*), še veliko jasneje pa v himni za Vincencija, ki ga po surovem mučenju vržejo v temnico, posejano z ostrimi črepinjami (Pe. 5, 257–268): »Mučilna orodja je zvijačno zasnoval (sc. pretor, op. prev.), a Kristus je razblinil Belcebubove zamisli. *Slepoto temnice je namreč razsvetlila bleščeča svetloba*, okovje se razleti in klada se razpre ...« (5, 265–272: *Haec ille versutus vafra / meditatus arte struxerat, / sed Belzebulis callida / commenta Christus destruit. / Nam carceralis caecitas / splendore lucis fulgurat / duplexque morsus stipitis / ruptis cavernis dissilit.*) V himni za sv. Romana je motiv subtilno nakazan v njegovem čudodelnem govoru (10, 591–595), zelo eksplicitno pa spet razvit v himni za sv. Hipolita (11, 153–170), v kateri je sončna luč, ki prodira v temne globine votline (*sic datur absentis per subterranea solis / cernere fulgorem luminibusque frui*), glavni razlog za pokop svetnikovega telesa prav poleg oltarja, posvečenega Bogu (*talibus Hippolyti corpus mandatur opertis, / propter ubi adposita est ara dicata deo*).

¹⁸ *Illa perosa quietis opera
 degeneri tolerare mora
 nocte fores sine teste movet
 saeptaque claustra fugax aperit,
 inde per invia carpit iter.*

*Ingreditur pedibus laceris
 per loca senta situ et vepribus
 angelico comitata choro
 et, licet horrida nox sileat,
 lucis habet tamen illa ducem.*

*Sic habuit generosa patrum
 turba columniferum radium,
 scindere qui tenebrosa potens
 nocte viam face perspicua
 praestitit intereunte chaos.*

*Non aliter pia uirgo uiam
 nocte secuta diem meruit
 nec tenebris adoperta fuit,
 regna Canopica cum fugeret
 et supra astra pararet iter.*

¹⁹ 2 Mz 13,21: »Gospod pa je hodil pred njimi podnevi v oblačnem stebru, da jih je vodil po poti, in ponoči v ognjenem stebru, da jim je svetil in so lahko hodili podnevi in ponoči.«

V Nežinem pasijonu je dihotomija teme in luči umeščena že v akt njenega vstajenja po smrti, ko se njena duša že dviga v nebo: »in zre svet pod svojimi nogami, z višine opazuje temine pod seboj, smeji se soncu v njegovi krožnici.« (14, 95–97: *miratur orbem sub pedibus situm, / spectat tenebras ardua subditas / ridetque, solis quod rota circuit ...*)²⁰

In loco epilogi

Prudencijeva obravnava Nežinega trpljenja, kljubovanja in smrti je izjemno suggestivna in na neki način – podobno kot v Evlalijinem primeru – skoraj bolj kakor druge himne simbolizira prepad med Kristusovim vojakom in njegovimi mučitelji.

V tem pogledu Evlalija in še posebej Neža izstopata:²¹ njuno pripoved uvede poudarek *nedolžnosti* (Evlalija je v tretjem, Neža pa v četrtem verzu svoje himne označena kot (*sacra*) *virgo*), ki postane resnično očiten prav s pomočjo tekstualnih vzorcev, o katerih govorimo. Zbližanje Nežine himne z elegijo kot formo erotične poezije – o tem več spodaj – bi se zdelo malodane pritične narave, če nam ne bi bila v pomoč naša shema. Erotična govorica Nežinega sprejemanja smrtne kazni, ki jo bomo razvezali v nadaljevanju, je umeščena v poudarjen kontekst kljubovanja kot odgovor na sodnikovo vulgarno predpisano kazen: »›če res zlahka,‹ pravi, prenese mučno kazen in ji življenje ne pomeni nič, pa ji vendar nekaj pomeni dar deviškosti. ›Vtaknimo jo v javno hišo,‹ če ne položi glave na oltar in prosi odpuščanja deviško Minervo, ki jo – sama devica – zaničuje.« (Pe. 14, 21–28: »*si facile est, ait, / »poenam subactis ferre doloribus / et vita vilis spernitur, at pudor / carus dicatae virginitatis est. / hanc in lupanar trudere publicum / certum est, ad aram ni caput applicat / ac de Minerva iam veniam rogat, / quam virgo pergit temnere virginem.*») Prisotni so vsi vzorci iz poprejšnjih himn: sodnik – krut tiran (*trux tyrannus*) – je sprva prijazen (14, 15–16: *temptata multis nam prius artibus, / nunc ore blandi iudicis inlice*²²), nato grozi z mučenjem (*nunc saevientis carnificis minis*), Neža pa kljubuje (*stabat feroci robore pertinax*).

Vrhunec Nežine mučne kazni je pravzaprav njena provokacija: ko prva kazen – ponižanje na sramotilnem stebru – ne učinkuje, jo sodnik obsodi na smrt z obgla-

²⁰ Smiselno se je sicer vprašati, koliko je motiv teme in svetlobe izvirna pesniška intervencija in koliko je v tem motivu vpliva predhodnih lokalnih kultov, ki so pesniku služili kot predloga, oziroma starejših pasijonskih besedil, če so obstajala. V primeru himne za svetega Kvirina namreč Prudencij motiva teme in luči ne tematizira, medtem ko je v Kvirinovem pasijonu (Pobežin 2019, 104; 106) podrobno razvezan: »Sredi noči se je iz celice razlila slepeča svetloba. Ko jo je ječar Marcel opazil, je odklenil vrata in padel pred noge blaženemu Kvirinu ter v solzah dejal: ›Moli zame k Bogu, kajti verjamem le v tistega boga, v katerega verjameš tudi ti.‹ Blaženi škof ga je na vse pretege bodril in ga v imenu našega Gospoda Jezusa Kristusa krstil.« (Media autem nocte apparuit splendor magnus in carcere. quem cum vidisset Marcellus custos personarum, aperuit carcerem, et prostravit se ad pedes beati Quirini episcopi, dicens cum lacrymis: Ora pro me Dominum, quia credo non esse alium deum, nisi quem tu colis. Multum autem hortatus est eum beatus Episcopus, et consignavit eum in nomine Domini nostri Jesu Christi) (Ruinart 1713, 499).

²¹ O posebnih oblikah prizadejane bolečine ženskim mučenkam gl. Clarke 2021.

²² Gl. op. 16.

vljenjem. Neža se rablja tako rekoč razveseli z govorico, ki se na videz spogleduje z besednjakom erotične elegije:

Vesela sem, da raje tak je tu:
brezumen, blazen, nor in z mečem,
kot da prišel bi kak mehak in mlačen,
mehkužen deček, od pomad dišeč,
ki bi mi uničil čast in pogubil.
Ta ljubimec, ta, priznam, mi ugaja.
Naproti stečem, ko bo navalil,
ne bom odrekla vročih mu želja.
Jekleno ost vso med prsi vzamem,
vso silo meča naj v nedra mi zadre.

(Pe. 14, 69–78)²³

Obglavljenje, ki sledi, je antiklimaks: rabelj ji z enim udarcem odseka glavo, da deklica niti ne začuti bolečine (Pe. 14, 89–90: *uno sub ictu nam caput amputat; sensum doloris mors cita praevenit*). V tem smislu je tudi odlomek, nabit z erotičnimi aluzijami, v bistvu anti-erotičen; spogledovanje z erotično elegijo brez dvoma ni naključno (Tsartsidis 2020; Uden 2009), a ima tu globljo vlogo, ki postane tem očitnejša, če ga beremo v tesni povezavi z epizodo na trgu, ko *edinega* moškega, ki si Nežo drzne ogledovati na lasciven način, udari strela.

Potok krvi, v katerem se mučenki okopata, ju ne umije njunih grehov, pač pa ju reši hujše usode. To je spoznanje, ki izhaja iz opisanih vzorcev tudi v vseh drugih primerih, ko svetniki *radi* gredo v smrt (Stroumsa 2008, 149; Stabriša 1998/99): smrt ni kazen, kazen in prekletstvo bi bilo popuščanje skušnjavi, ki jo simbolizira tema in pooseblja Belcebub v peti himni (5, 267). V tem smislu nas vzorci kljubovanja, teme in luči napotujejo na sklep o zmagi dobrega nad zlim, luči nad temo, miru nad vznemirjenjem, svetega prepričanja nad črkobralskim oportunizmom. Mučenec *premaga* svoje mučitelje, kar je v Nežini himni tudi izpostavljeno, ko sodnik obupan prizna: »poražen sem« (14, 64–65: »*vincor*,« *ait gemens*); mučenje in smrt sta del tega poraza in mučenčeve zmage (*mors lucrum*).

Vloga kljubovanja in trpljenja je ključna. Dejanje mučenčeve oziroma mučenkine smrti je odrešilno in očiščevalno obenem (Petruccione 1995, 248), pri čemer je *način* smrti sekundarnega pomena.²⁴ Neža in Evlalija lahko šele po junaški smr-

²³ *Exulto talis quod potius venit
vesanus, atrox, turbidus armiger,
quam si veniret languidus ac tener
mollisque ephebus tinctus aromate,
qui me pudoris funere perderet.
hic, hic amator iam, fateor, placet
ibo inruentis gressibus obviam,
nec demorabor vota calentia
ferrum in papillas omne recepero
pectusque ad imum vim gladii traham.*

²⁴ Pe. 7, 16–20: *nil refert, vitreo aequore / an de flumine sanguinis / tingat passio martyrem, / aeque gloria provenit / fluctu quolibet uvida.*

ti vnovič postaneta, kar sta bili pred začetkom svoje agonije, namreč simbol in vizija otroške nedolžnosti, ki jo na ganljiv način ujamejo povsem nasprotno izražena, otroško nedolžna čustva, ko se Nežina duša že vzpenja v nebo in gleda stvarstvo okrog sebe podobno, kot otrok gleda igrače v otroški sobi:

Izviije zdaj se duša iz telesa,
svobodna gre v nebo in vse krog nje
po beli stezi gre za njo zbor angelov.
Pod njenimi nogami, glej, ta čuden svet,
pa vsa mračnina, daleč že za njo,
smeje se gleda sončno oblo
in svet, ki se vrti in kroži ...
(Pe. 14, 91–99)²⁵

Kratika

Pe. – Prudentius 1953 [*Peristephanon*].

Reference

- Barnes, Timothy David. 1981. *Constantine and Eusebius*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Berger, Roger, in Annette Brasseur. 2004. *Les séquences de Sainte Eulalie*. Ženeva: Librairie Droz.
- Butler, Alban. 1990. *Lives of the Saints*. London: Burns & Oates.
- Clarke, Jacqueline. 2021. Female Pain in Prudentius' *Peristephanon*. *The Classical Quarterly* 71, št. 1:386–401. <https://doi.org/10.1017/s0009838821000252>
- Conte, Gian Biagio. 2010. *Zgodovina latinske književnosti*. Ljubljana: Modrijan.
- Cunningham, Maurice P. 1976. Contexts of Prudentius' Poems. *Classical Philology* 71, št. 1:56–66. <https://doi.org/10.1086/366233>
- de Sainte Croix, Geoffrey E. M. 1954. Aspects of the 'Great' Persecution. *The Harvard Theological Review* 47, št. 2:75–113. <https://doi.org/10.1017/s0017816000027504>
- Dimundo, Rosalba. 2018. The Motif of Verberare Puellam in Latin Elegiac Poetry. V: Maria Cristina Pimentel in Nuno Simões Rodrigues, ur. *Violence in the Ancient and Medieval Worlds*, 117–38. Leuven: Peeters Publishers.
- Döpp, Siegmund. 1988. Vergilische Elemente in Prudentius' *Contra Symmachum*. *Hermes* 116, št. 3:337–342.
- Haliczer, Stephen. 2002. *Between Exaltation and Infamy: Female Mystics in the Golden Age of Spain*. Oxford: Oxford University Press.
- Hershkowitz, Paula. 2017. *Prudentius, Spain, and Late Antique Christianity: Poetry, Visual Culture, and the Cult of Martyrs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hozeski, Bruce W. 1982. Parallel Patterns in Prudentius' *Psychomachia* and Hildegard of Bingen's *Ordo Virtutum*. *14th Century English Mystics Newsletter* 8, št. 1:8–20.
- Kyle, Donald G. 2001 *Spectacles of Death in Ancient Rome*. London: Routledge.

²⁵ *exutus inde spiritus emicat
liberque in auras exilit. angeli
saepserunt euntem tramite candido.
miratur orbem sub pedibus situm,
spectat tenebras ardua subditas
ridetque solis quod rota circuit,
quod mundus omnis volvitur et implicatur ...*

- Malamud, Martha A.** 1989. *Poetics of Transformation: Prudentius and Classical Mythology*. Ithaca: Cornell University Press, Year.
- Palmer, Ann Marie.** 1989. *Prudentius on the Martyrs*. Oxford: Oxford University Press.
- Pelttari, Aaron.** 2019. The reader and the resurrection in Prudentius. *The Journal of Roman Studies* 109:205–239. <https://doi.org/10.1017/s0075435819000893>
- Petrucione, John.** 1995. The Martyr Death as Sacrifice: Prudentius, *Peristephanon* 4.9–72. *Vigiliae Christianae* 49, št. 3:245–257. <https://doi.org/10.2307/1584197>
- Pobežin, Gregor.** 2019. Martyrology, a (pseudo-) historical source: the case of Prudentius' Hymn in Honour of the Martyr Quirinus. V: Adriana Grzelak-Krzymianowska in Maria Judyta Woźniak, ur. *Rzym a Półwysep Iberyjski: różnorodność relacji od starożytności po współczesność*, 101–116. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Potter, David.** 2015. Measuring the Power of the Roman Empire. V: Sanne Roald Dijkstra in Daniëlle Slootjes van Poppel, ur. *East and West in the Roman Empire of the Fourth Century*, 26–48. Leiden: Brill.
- Prudentius Clemens, Aurelius.** 1953. *Prudentius*. Zv. 2. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pucci, Joseph.** 1991. Prudentius, Readings of Horace in the *Cathermerinon*. *Latomus* 50, št. 3:677–690.
- Raby, Frederic James Edward.** 1953. *A History of Christian Latin Poetry: From the Beginnings to the Close of the Middle Ages*. Oxford: Clarendon Press.
- Reames, Sherry L.** 1985. *The Legenda aurea: A Reexamination of Its Paradoxical History*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Riess, Werner, in Garrett G. Fagan, ur.** 2016. *The Topography of Violence in the Greco-Roman World*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Roberts, Michael.** 1993. *Poetry and the Cult of the Martyrs: the Liber Peristephanon of Prudentius*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Ross, Jill.** 1995. Dynamic Writing and Martyrs' Bodies in Prudentius' *Peristephanon*. *Journal of Early Christian Studies* 3, št. 3:325–355. <https://doi.org/10.1353/earl.0.0072>
- Ruinart, Thierry.** 1713. *Acta primorum martyrum sincera et selecta ex libris cum editis, tum manuscriptis collecta, eruta vel emendata, notisque & observationibus illustrata*. Amsterdam: Off. Wetsteniana.
- Schlosser, Marianne.** 2001. Agnes. V: Manfred Heim, ur. *Theologen, Ketzer, Heilige*. München: Beck.
- Špelič, Miran.** 1997. *Zgodnjekršćanska latinska poezija*. Ljubljana: Mihelač.
- Stabriła, Stanisław.** 1998/99. The Concept of Martyrdom in Prudentius' *Peristephanon*. *Analecta Cracoviensia* 30/31:561–569.
- Stroumsa, Guy G.** 2008. Sacrifice and Martyrdom in the Roman Empire. *Archivio di Filosofia* 76, št. 1/2:145–154.
- Tsartsidis, Thomas.** 2020. Prudentius' Agnes and the Elegiac puella: Generic Interactions in Late Antique Christian Poetry. *Mnemosyne* 74:1034–1054. <https://doi.org/10.1163/1568525x-bja10011>
- Uden, James.** 2009. The Elegiac 'Puella' as Virgin Martyr. *Transactions of the American Philological Association* 139, št. 1:207–22. <https://doi.org/10.1353/apa.0.0023>
- von Albrecht, Michael.** 1997. *Geschichte der Römischen Literatur*. Zv. 2. München: DTV.
- Witke, Charles.** 1968. Prudentius and the Tradition of Latin Poetry. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 99:509–525. <https://doi.org/10.2307/2935860>
- Witzke, Serena S.** 2016. Violence against Women in Ancient Rome: Ideology versus Reality. V: Werner Riess in Garrett G. Fagan, ur. *The Topography of Violence in the Greco-Roman World*, 248–274. Ann Arbor: University of Michigan Press.